

Ds. H.J. Lam, Rijssen

Juist dan! (I)

Ten dage als ik zal vrezen, zal ik op U vertrouwen.

Psalm 56 : 4

David verkeert in moeilijke omstandigheden. Hij is net als de duif, de "jonah" uit vers 1, ver bij huis vandaan geraakt en terechtgekomen in de Filistijnse stad Gath. Want hij moest vluchten voor Saul. Maar in Gath herkennen ze hem. Is nu Davids laatste uur geslagen? Slechts door zich als een waanzinnige te gedragen, weet hij vrij te komen.

Hij gaat nog een andere weg: die van het gebed. "Wees mij genadig, o God!" – Dat bevreedt ons: enerzijds het wangedrag van David, anderzijds zijn gebed. Wonderlijk: zo dicht als die twee bij elkaar liggen. Té dicht? Maar komt het ook niet in ons leven voor? We proberen onszelf te redden én we halen God erbij. Juist daarom staat dat opschrift boven Psalm 56, opdat ook wij de levende God aanroepen en Hem vertrouwen.

Wat is vertrouwen? Dat je je ergens aan vasthecht, dat je je aan Gód vasthecht, aan Zijn Woord. Zoals een pareldiertje dat doet, wanneer het op de rotsbodem aan de kust ligt (Spurgeon). Maar dat is wel het geheim van hun kracht! Want al beuken de golven op de rotsen, de diertjes raken niet van hun plaats. Omdat ze opgewassen zijn tegen het geweld van de zee? Natuurlijk niet. Omdat ze zich hebben vastgezogen aan de rots. En die houdt het.

Intussen spoelen de golven wél over de diertjes heen. Ze spoelen ook over ons heen. Wat gaan ze soms hoog. Ze slokken ons op. Net als David: "Mijn vijanden willen mij opslokken." En vijanden hebben we te over, zeker in figuurlijke zin: aanvechtingen, zorgen, de boze, de wereld, ons eigen vlees. Kun je dan nog vertrouwen?

Hoor wat David zingt: "Ten dage als ik zal vrezen, zal ik op U vertrouwen." Wanneer ik bang ben, reken ik op U, Heere! – Keren wij het niet vaak om? Als ik niet meer zal vrezen, als de storm is gaan liggen en de golven niet meer op de rotsen beuken, dán zal ik vertrouwen, dan zal het lukken me aan God vast te houden.

We hebben zo vaak verkeerde gedachten over het leven met God. Mid-den in de storm hebben we te vertrouwen! Op de dag dat er van alles is te vrezen, mogen we ons verlaten op God. Zullen we het doen? Neem Davids woorden over: "Ten dage dat ik zal vrezen, als ik denk: ik red het niet, als ik ontdek wat voor wantrouwend wezen ik ben, als het geloof een warboel lijkt, – dán, juist dan zal ik op U vertrouwen."

Inhoud

Juist dan! (I)

Ds. H.J. Lam, Rijssen

177

Korte levensgeschiedenis van Heinrich Andreas Lütge (II)

T. van Es, Alblasserdam

178

Kossmann voor gevorderden

Prof. dr. A.Th. van Deursen,
Katwijk aan Zee

180

Schriftkritiek op de kansel (I)

Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

182

Tranen over Zuid-Afrika

Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

184

Een woord van Aurelius Augustinus (354 - 430)

Geld, eer, macht, gezondheid zijn goederen, die goede en boze mensen kunnen hebben. Die goederen zijn goed. Maar boosaardige mensen doen er niets dan kwaad uit voortkomen. Zij die God dienen, doen er daarentegen iets goeds uit voortkomen. De ware vrijheid ligt in de vreugde goed te doen.

Korte levensgeschiedenis van Heinrich Andreas Lütge (II)

Ja, dat was vermetele taal van de drieëntwintigjarige student, toen hij zich bij de beantwoording van de tien vragen die hem door de directeur van het seminarium waren voorgelegd, volstrekt hield aan hetgeen de Bijbel hem had geleerd. Tegen de 'moderne' leer had hij zich teweer gesteld, in het vaste vertrouwen Gods Woord aan zijn zijde te hebben. Toch zag de gang van zaken er daarna vooreerst slecht uit: Lütge werd onmiddellijk door de directeur uit de opleiding gezet. De officiële bevestiging door het kerkelijk bestuur werd hem kort daarop mondeling meegedeeld.

Wat nu? De opleidingskosten, door de ouders opgebracht, tevergeefs opgebruikt? Lütge probeerde het met een verzoekschrift aan de president van het hertogelijk Consistorie van Braunschweig en Lünenburg, met bijvoeging van getuigenissen, die over zijn bevoegdheid tot het geven van onderwijs goede inlichtingen gaven. Toen het resultaat uitbleef, schreef hij aan het Staatsministerie. Dat bleef bij het ontslag.

Door bevriende Christenen, die zich over hem ontfermden, werd allereerst voor het noodzakelijkste gezorgd. Hij had ook spoedig de mogelijkheid door het geven van privaatonderwijs wat te verdienen. De grootste verrassing overkwam hem door de brief van een hem tot dan toe onbekende predikant, een zekere dominee Philippi. Deze had van de zaak van de jonge onderwijzer gehoord en schreef het volgende:

“Genade en vrede door onze Heere Jezus Christus!
‘Als de onbekende en nochtans bekend’ zegt de apos-

tel Paulus¹ van zichzelf en alle Christenen, die in Christus een nieuwe creatuur zijn geworden. Al bent u uw consistorie en uw superieuren onbekend – want anders zou men u niet vervolgen en smaden – zo bent u des te bekender in de ogen van de Heere, Die de Zijnen kent, en van allen, die zich geroepen voelen de zaak van deze goede Heere midden onder een ontaard en verkeerd geslacht² te bevorderen. Door de genade des Heeren, die de arme zondaren nagaat, kan ook ik mij tot de laatsten rekenen en verheug mij daarom, in u een goede bekende te begroeten, die de smaad van Christus voor een grotere rijkdom acht, dan de schatten van Egypte. De gemeenschap nu van de arme in Christus begenadigde zondaar, die in het geloofsartikel ‘de gemeenschap der heiligen’ genoemd wordt, spoort mij echter aan, met dit schrijven nog nader met u kennis te maken. Daarbij heb ik drie dingen op het oog. Ten eerste kan ik het mij goed levendig indenken, en weet het uit ervaring van anderen, hoe troostrijk en versterkend het in uw omstandigheden moet zijn, van een christelijke vriend, ook wanneer hij u nog onbekend is, bemoedigende woorden te horen. Moge de goede Heere en God van alle vertroosting daartoe de weinige regels aan uw hart gezegend laten zijn.

Ik heb de antwoorden gelezen, die u op de aan u gestelde vragen hebt gegeven, en mijn hart wilde overvloeien van vreugde. Dank voor de door u in deze kritieke omstandigheden ondervonden genade, en voor de bijstand van de Heilige Geest, door Wie u daar gesproken hebt. Ik zal u, zegt de Heere, moed en wijsheid geven, die de tegenpartij niet zal kunnen tegenspreken. Ja, u hebt een goede belijdenis gedaan voor vele getuigen. Geve de goede Heere u ook nu nieuwe kracht, om alles uit Zijn hand aan te nemen, wat u om Zijns Naams wil moet lijden. Wees vrolijk en getroost, mijn dierbare! U dient nu een Heere en Koning, voor Wie alle knie zich zal buigen, en Die de Zijnen ongedeerd door vuur en water kan leiden. Hij zal hen niet begeven noch verlaten. Daar u de genade hebt, omwille van Zijn Naam smaadheid te lijden, zo vindt u immers in iedere regel van de Bijbel een troostwoord van de Heere, dat u zichzelf kunt toe-eigenen. Moge elk woord zijn versterkende en troostende kracht aan u bewijzen! De getrouwe en ernstige voorbede van allen, die de Heere liefhebben, zal u niet ontbreken.

Ten tweede, wat ik met dit schrijven beoog, is de verdere bekendmaking van de handelingen, ten gevolge waarvan u, zoals gezegd wordt, van het seminarium

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom,
Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Drs. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout,
Drs. H.J. Lam, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar,
tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementenprijs: € 21,- per jaar

Adreswijzigingen, abonnementen en administratie:

gm.v.ommen@kpnplanet.nl of Baron Bentinckstraat 51,
7731 EK Ommen, tel. 0529 456729,
Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of
Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

bent weggestuurd. Wat ik over de zaak weet, heb ik alleen bij geruchte gehoord. Daarom verzoek ik u, mij alle handelingen, die met betrekking tot deze zaak tussen u en uw superieuren zijn voorgevallen, wel kort maar feitelijk en getrouw mee te delen. Ik zal daarover dan een bericht opstellen en dit naar de *Bremer Kirchenbote* sturen. Daardoor zal deze kwestie, zoals deze het verdient, aan de Christenen bekend worden.

Tenslotte echter dringt de liefde van Christus mij, u mijn huis en mijn brood aan te bieden, indien u tengevolge van uw belijdenis over beide in verlegenheid zou komen. Ik zal u dankbaar zijn, dat u, wanneer u mij gelegenheid geeft, te eniger tijd op het Woord des Heeren 'u hebt Mij geherbergd' zult kunnen rekenen. Ik word nog niet omwille van het Evangelie vervolgd, ik heb nog onderdak en brood, en beter en meer, dan ik behoef. Ik wil het gaarne met u delen, als het er zo met u voorstaat, als ik gehoord heb.

In de verwachting, dat u mij spoedig zult antwoorden, beveel ik u en uw zaak aan de genade van onze getrouwe Heere.

Peine, 25 september 1832.

Uw in Christus verbonden
G. Philippi, Pastor."

Lütge kwam de wens van Philippi na en stuurde hem een nauwkeurig bericht over zijn omstandigheden. Daardoor zou hem hulp gegeven worden. Het in Bremen gedrukte blad werd in het Wuppertal gelezen. Daar was men in christelijke kringen bezorgd vanwege de ophanden zijnde opheffing van het kerkelijke toezicht over de scholen. Wat men in de *Bremer Kirchenbote* had gelezen over deze weggestuurde seminarist, hield enige burgers van Elberfeld bezig. Moest men deze omwille van het bijbelse getuigenis vervolgd niet beroepen? Er bestonden zakelijke betrekkingen tussen Elberfeld en Brunswijk. Via deze weg liet Carl von der Heydt door 'zijn medebroeders' gebroeders Blass een brief aan Lütge overhandigen met de volgende inhoud:

"Elberfeld, 9 februari 1833.

Geliefde broeder in de Heere Jezus Christus!
Met innige deelneming en vreugde hebben de Christenen van de stad alhier – waarvan er Gode zij dank een niet onbeduidend aantal is – het verhoor gelezen, dat de directeur van uw seminarium u heeft doen ondergaan. Duidelijk komt daarin naar voren, dat u tot het geringe en verachte hoopje hoort, dat de Heere uit de wereld verkoren heeft. Zijn genade verheerlijkt zich in het bijzonder daardoor, dat in een zo verduisterd land, ja in uw seminarium, volgens de beschrijving een ware kweekschool des duivels, wiens bestaan daar geloo-

chend wordt, de heldere glans van het Evangelie in uw hart gekomen is; en u hebt bij dat verhoor de troost der belofte van onze Heere ondervonden, waar Hij spreekt: "Zorgt niet, hoe of wat gij spreken zult, want het zal u in die ure gegeven worden."³

De liefde van Christus dringt mij, u in mijn naam en die van vele broeders van onze hartelijke liefde te verzekeren, en wij zijn er zeker van, dat God, Die u dient, en Die u verwaardigd heeft, omwille van Zijn zalig Evangelie vervolging te lijden, u zal sterken om vast te houden aan uw belijdenis. Zijn blijmoedige Geest houde u vast en verkwikke u met Zijn vertroosting.

Het hoofddoel van dit schrijven is, u uit te nodigen naar Elberfeld te komen, voor het geval, dat de boosheid van de vijanden van het kruis van Christus het u onmogelijk maken, uw vaderland te dienen. Het is zeker niet zo, dat wij op het raadsbesluit van God over u zouden willen vooruitlopen, maar wij wilden u alleen maar een zeker toevluchtsoord aanbieden, waarheen u zich, zodra het u wenselijk zou zijn, zou kunnen begeven en waar u van een vriendelijke, broederlijke ontvangst zeker kunt zijn. Er zou ook reeds voor een werkkring gezorgd kunnen worden, hetzij aan een van de plaatselijke scholen of in de weg van het privaatonderwijs. Deel mij hierover uw mening mee.

Veroorloof ons ondertussen, dat wij u een kleine handreiking aanbieden van onze have, die u zeker niet onwelkom zal zijn. De heren gebroeders Blass – mijn medebroeders – willen het op zich nemen, u door een zakenvriend deze brief te doen toekomen.

Tenslotte dan, geliefde broeder in de Heere, beveel ik u aan God en aan het Woord Zijner genade, dat machtig is, u te stichten en het erfdeel te geven met diegenen, die geheiligd worden.

De genade van onze Heere Jezus Christus zij met u, die ik als onbekende en toch bekende met hartelijke liefde groet.

Uw Carl von der Heydt."

Deze brief trof Lütge bij zijn overwegingen of hij al dan niet zendeling zou worden. Voor dominee Philippi was de brief uit Elberfeld als een vingerwijzing Gods, en hij kon zijn vriend niet anders dan aanmoedigen, op het aanbod in te gaan.

T. van Es, Alblisserdam

Noten

- 1 2 Korinthe 6:9.
- 2 Filippensen 2:15.
- 3 Mattheüs 10:19.

Kossmann voor gevorderden

Ernst Kossmann is vier jaar geleden gestorven. Twee jaar geleden verscheen uit zijn werk een bloemlezing, samengesteld door twee leerlingen, Frank Ankersmit en Wessel Krul. Nu zijn we nog eens twee jaar verder, en opnieuw ligt er een bundel op tafel met meer dan twintig artikelen, ditmaal geselecteerd door zijn Leidse collega Henk Wesseling. Daar gaat een haast dwingende suggestie van uit: koop en lees. Heb je toen je kans gemist, wacht dan niet langer en grijp die nu. Wij Nederlanders, zo is de boodschap, moeten het werk van Kossmann kennen.

Misschien doen we dat ook al. Als iemand belangstelling heeft voor de geschiedenis van Nederland, is er best kans dat hij een boek van Kossmann in de kast heeft staan. Dat zal dan bijna altijd 'De Lage Landen' zijn, de tweelinggeschiedenis van Nederland en België tussen 1780 en 1940. Dat boek kunnen we wel rekenen tot de klassieken van de Nederlandse geschiedschrijving. Het is niet alleen van hoge kwaliteit, maar ook met zijn dubbel focus vrijwel enig in zijn soort. Wie er iets of alles van gelezen heeft, kijkt niet verbaasd op, als hij in de boekhandel een nieuwe bundel van Kossmann aantreft, en hij zal zo'n boek met enige verwachting open slaan.

Een bundel is echter wel iets anders dan een handboek of een monografie. Die lees je om het onderwerp, en de persoonlijke kwaliteiten van de auteur zijn weliswaar meer dan een aangename bijkomstigheid, maar niet per definitie hoofdzaak. Bij bundels gaat het juist altijd om de auteur: het niveau van zijn deskundigheid, de helderheid van zijn stijl, de scherpte van zijn doorzicht, de kwaliteit van zijn argumenten. Waarover hij nu precies schrijft is dikwijls van ondergeschikte betekenis, als hij het maar zo weet te zeggen dat we graag naar hem luisteren. Zijn stilistisch vermogen legt zoveel gewicht in de schaal, dat het lijkt alsof vorm voorrang heeft boven inhoud. Toch weten we allemaal wel dat het niet zo is. Een plezierige schrijfrant is wel een noodzakelijke voorwaarde, want anders lezen we de bundel helemaal niet. Maar het is niet genoeg. Wel stellen we met Salomo prijs op de zilveren gebeeldde schalen, maar wat we eigenlijk verlangen zijn de gouden appels.

Bij Kossmann hoeven we ons over de schalen geen zorgen te maken. Hij houdt altijd de aandacht van de lezer vast, ongeacht het onderwerp. In deze bundel staan artikelen over Rembrandt, over Thorbecke, over de bezettingsjaren, over de Nederlanden in Coornherts tijd en vele andere zaken en mensen meer. Je kunt het dan wel nu en dan met de schrijver oneens zijn, en je zult behoefte voelen hem tegen te spreken, maar je zult je

niet vervelen. De noodzakelijke voorafgaande voorwaarde is vervuld: zilveren gebeeldde schalen, zonder twijfel. Maar zullen de appels ook smaken?

Op de achterkant van deze bundel wordt Kossmann aan ons voorgesteld als 'onze laatste grote historicus die met gezag kon spreken over de Nederlandse geschiedenis. Zijn alom geprezen eruditie, diepgang en onovertroffen schrijfstijl maken zijn werk buitengewoon invloedrijk en van blijvende waarde'. Dat klinkt heel aantrekkelijk, en dat is het ook allemaal wel. Maar in deze aanbeveling ontbreekt toch één element, dat onmogelijk gemist kan worden. We vernemen niet waar Kossmann nu precies voor staat. Hij was de laatste grote historicus enzovoorts – maar dat is wel beschouwd een lege mededeling. Wie nu de laatste is zal het morgen niet meer zijn. Zolang de Nederlandse cultuur blijft bestaan zal ze ook nu en dan een groot historicus voortbrengen, die met gezag kan spreken over de Nederlandse geschiedenis. Maar wat hem dan onderscheidt van anderen is zijn bijzondere boodschap

Dan doet zich bij Kossmann een eigenaardig probleem voor. Wesseling herinnert er in zijn inleiding aan, dat gedurende de na-oorlogse jaren de geschiedschrijving in ons land gedomineerd werd door enkele grote figuren, die ieder een duidelijk politiek of levensbeschouwelijk beginsel vertegenwoordigden: Romein de gelovige marxist, Rogier de strijdbare katholiek, Geyl de profeet van de Groot-Nederlandse gedachte. Zo'n historicus heeft Kossmann niet willen zijn, en van zulke idealen heeft hij ook nadrukkelijk afstand genomen. Hij wenste geen partijman te zijn, en is dat ook nooit geworden. De historici van deze tijd, zei hij ruim een kwart eeuw geleden in zijn jaarrede als voorzitter van het Historisch Genootschap, voelen geen roeping het Nederlandse volk de weg te wijzen. Ze verwerpen alle schijnbaar ongecompliceerde begrippen en zijn sceptici geworden. Ze willen alleen hun vak beoefenen – zakelijk, nuchter en pragmatisch. De conclusie lijkt onontkoombaar: geen boodschappen.

Dat neemt niet weg dat de mensen Kossmann graag lazten en vooral ook hoorden. De in deze bundel verzamelde teksten geven daarvan een onweerlegbaar getuigenis. Het zijn namelijk voor een niet onaanzienlijk deel gedrukte redevoeringen, op verzoek uitgesproken. Kossmann was een zeer geliefd feest- en gelegenheidsredenaar bij publieke herdenkingen en andere nationale plechtigheden. De politieke en culturele elites waren kennelijk van oordeel dat hij iets goeds te zeggen had, en dat zijn woord op brede instemming kon rekenen.

Zij stelden vertrouwen in hem, en gezien de frequentie waarmee ze een beroep op hem deden zijn ze niet bedrogen uitgekomen. Hij sprak naar het hart van de beschaafde Nederlander. Maar dan kan het niet anders zijn, of hij had meer te bieden dan elegante vormen en welluidende woorden. In zijn werk moet dan toch vast en zeker wel een boodschap gelegen hebben, ook niet verstolen, maar duidelijk genoeg voor de beschaafde Nederlander om zichzelf daarin tot eigen tevredenheid te herkennen.

Dat is des te opmerkelijker, omdat Kossmann wel allerm minst kan gelden als een typische representant van de meerderheidscultuur zoals die in het derde millennium tot volle bloei gekomen is, maar die toch reeds in de jaren tachtig van de vorige eeuw vorm begon aan te nemen. Er zijn twee belangrijke verschillen met die dominante cultuur. Ten eerste wordt die bijna beheerst door de seksualiteit, maar ik betwijfel of het woord seks in het hele oeuvre van Kossmann wel één keer voorkomt. Zelfs als het antwoord toch ja zou zijn, durf ik nog altijd te wedden dat zo'n term dan bij hem alleen in koele, klinische, afstandelijke zin gebezigd wordt.

Ten tweede is in zijn werk natuurlijk niets te bespeuren van onze geïdoliseerde en daarom boven alle kritiek verheven vrijheid van meningsuiting. Feitelijk is het absurd, want totaal overbodig, zulke dingen neer te schrijven als je het over Kossmann hebt. Ik ben het helemaal met de uitgever eens, als hij deze bundel aanprijst omdat die blijk geeft van eruditie, diepgang en groot stilistisch vermogen. Maar één kwaliteit zou ik er altijd bij noemen, en dat is Kossmanns nooit sluimerende wellevendheid. Hij was een hoffelijk mens, en in zijn werk heeft dat doorlopend uitdrukking gevonden.

Dat verklaart dan dunkt mij tevens waarom Kossmann zo in trek was als nationaal redenaar. Die intelligentie, die zeggingskracht, die helderheid droegen er alle het hunne toe bij. Maar de meeste van al die deugden was de hoffelijkheid, of in meer morele termen uitgedrukt, het fatsoen. Dat maakte het voor de ontwikkelde Nederlander des te aangener, zich met deze spreker te identificeren. Hij bezat alles wat wij het liefste hebben en toch het meeste missen.

Met 'wij' bedoel ik dan de moderne seculiere intellectueel, VPRO-kijker en lezer van NRC/Handelsblad. Ik wil niet beweren dat Kossmann ook buiten die kring geen waardering zou kunnen ontmoeten. Ik weet mij nagenoeg in alle opzichten het tegendeel van de zo even in vijf termen getypeerde beschaafde Nederlander, en kan toch aangename uren doorbrengen met deze Naoogst, of ook met de vorige bundel *Geschiedenis* is als een olifant, en het nog oudere boekje *Vergankelijkheid* en con-

tinuïteit van 1995. Maar in al deze bundels en trouwens evenzeer in de andere publicaties valt op dat één kant van het menselijk bestaan nauwelijks belicht wordt. Er is zeer weinig aandacht voor kerk en godsdienst.

Jaren geleden heb ik al eens gesignaleerd, dat de afscheiding van 1834 in zijn *Lage Landen* niet voorkomt. Vanuit mijn beperkt separatistisch gezichtsveld kwam dat mij haast ongelooflijk voor. Heb je die werkelijk niet nodig om de Nederlandse geschiedenis van de negentiende eeuw te verhalen en te begrijpen? Ik kan er niet buiten, maar Kossmann kan dat dunkt mij wel. Dat zou wel eens het karakteristieke van zijn boodschap kunnen zijn. Hij kan om de religie heen, omdat hij verschijnse len die ik zou samenvoegen onder het hoofd godsdienst, bijeen brengt in andere categorieën. 'De oudste Nederlandse politieke partij', zo lezen we in het eerste opstel van de Naoogst, 'vond haar oorsprong in een culturele beweging, de romantiek, en haar eerste expressie zocht zij in de poëzie van Bilderdijk en Da Costa, de geschiedschrijving en staatsfilosofie van Groen van Prinsterer'.

Met de aanwijzing van dergelijke causale verbanden voel ik mij niet echt geholpen. Als ik moet uitleggen wat Groen betekende voor die oudste politieke partij en haar gewoonlijk van het stemrecht verstoken sympathisanten – door Groen het volk achter de kiezers genoemd – dan heb ik noch het woord noch het begrip romantiek nodig, en ik denk ook niet dat het een echt bevredigende verklaring is. Als Drentse landarbeiders en Scheveningse vissers voor hun kinderen een christelijke school begeerden, kost het mij moeite dat in de geschiedenis bij te schrijven als het product van romantische verbeeldingskracht. Daar stuiten we bovendien ook nog op een andere grens. Het is niet zozeer een beperking alswel een vrijwillige keuze, die voortvloeit uit de aard van Kossmanns werk. Hij schrijft voor en over intellectuelen. Je krijgt dus die Drentse landarbeiders nergens te zien. In zijn boeken verkeren we niet dikwijls met gewone mensen.

Anderzijds zal een bundel als deze je wijzer maken zowel over christenen als over agnosten, door je eens te doen ervaren hoe bescheiden de plaats van de christelijke religie kan zijn in de ogen van een vriendelijke buitenstaander, die het toch waarachtig niet ontbreekt aan scherpzinnigheid en waarnemingsvermogen. Het stemt tot bescheidenheid, en het prikkelt tot tegenspraak. Dat zijn diensten die deze bundel ons kan bewijzen. Het is de vierde die verscheen, en ze heeft inderdaad wel enigszins het karakter van een nalezing, zoals de titel aangeeft. Er staan nogal wat krantenartikelen in, vertaalde teksten uit het Frans, het Duits en zelfs het Iriet, en een stuk of zes ongepubliceerde voordrachten. Deze

verzameling is dan ook van iets minder gewicht dan de afscheidsbundel van 1987, Politieke theorie en geschiedenis, en ze staat eveneens achter bij de vorige, die echt het karakter had van een bloemlezing en dus de topstukken bevatte, Geschiedenis is als een olifant, van 2005. Naoogst is daarom meer voor de echte liefhebber, die

van volledigheid houdt. Kossmann voor gevorderden. Gezien zijn betekenis voor zowel de geschiedschrijving als de Nederlandse cultuur in bredere zin zal er voor zo'n boek ruimschoots plaats zijn.

A.Th. van Deursen, Katwijk aan Zee

Schriftkritiek op de kansel (I)

Een kwestie die een eeuw geleden de Haagse hervormde gemeente beroerde

Een eeuw geleden maakte de hervormde gemeente van Den Haag een onrustige periode door. Een van de plaatselijke predikanten, dr. J.A. Cramer, bracht nogal wat opschudding teweeg toen hij in het najaar van 1906 op de kansel een pleidooi hield voor 'schriftkritiek' (d.w.z. wetenschappelijk onderzoek naar het ontstaan van de Bijbel). Hij kreeg bijval van zijn ambtgenoot dr. J.H. Gerretsen. Van confessionele zijde werd de bijbelbeschouwing van de twee ethische theologen echter fel bestreden. Vooral enkele krasse uitspraken van dr. Cramer schokten velen. Zijn preken waarin hij de schriftkritiek aan de orde stelde en een geschrift van Gerretsen over dit onderwerp, verschenen spoedig in druk. Tegenstanders grepen eveneens naar de pen en publiceerden enkele brochures en vele artikelen die aan de kwestie gewijd waren. Hierdoor kreeg de zaak landelijke bekendheid. Ook het *Kerkblaadje* onder redactie van ds. J.C.V. Meischke schonk er aandacht aan en ging in op de vraag, in hoeverre zulke 'kritiek' geoorloofd is.

Cramers omstreden preken

Dr. J.A. Cramer *) diende sinds 1896 de Haagse hervormde gemeente, die in het begin van de twintigste eeuw dertien dienstdoende predikanten telde. Tot zijn collega's behoorden onder anderen de confessionele dominees D.J. Karres en dr. E.J.W. Posthumus Meyjes en de predikanten W.L. Welter, H. Zeydner en de al genoemde dr. J.H. Gerretsen, die tot de ethische richting werden gerekend. In tegenstelling tot de confessionelen wilden de ethischen niet weten van een letterlijke en juridische handhaving van de oude belijdenisgeschriften. Ook ten aanzien van het gezag van de Heilige Schrift namen de twee groepen verschillende standpunten in. Volgens de Utrechtse hoogleraar dr. J.J.P. Valetton (1848-1912), die wel eens de 'apologeet van de ethische richting' is genoemd, lieten de ethischen, evenals de moderneren, aan het wetenschappelijk onderzoek van de Bijbel geheel de vrije hand. De meningsverschillen hierover tussen confessionele en ethische theologen bleven in het algemeen binnenskamers. Dit veranderde echter, toen dr. Cramer ze in 1906 op de kansel bracht.

Voor het eerst deed hij dit in een preek, gehouden op 21 oktober in de Grote Kerk naar aanleiding van de woorden "Hij staat midden onder ulieden, dien gij niet kent" (Johannes 1: 26b). Het jodendom, aldus Cramer, kende Jezus niet, doordat de Farizeeën de godsdienst hadden teruggebracht tot een koude vormendienst: Tempel, Sabbat, Wet. Ook óns geloofsleven, zo merkte de predikant op, is bezig te kristalliseren, in vaste vormen te verstijven: Kerk, Belijdenis, Bijbel. Wat Israël deed, doet de gemeente in onze dagen ook. Men wil reorganisatie, vrijmaking der kerk, aldus Cramer, die daarmee kennelijk doelde op de in april 1906 opgerichte Gereformeerde Bond tot vrijmaking der Nederlandse Hervormde Kerken. Maar over de roeping die de Kerk heeft te vervullen ten opzichte van de grote wereld om haar heen, wordt in haar vergaderingen weinig gesproken. Men heeft het druk over de Belijdenis. Velen beroemen zich erop dat zij die in alles kunnen onderschrijven. Maar zij maken geen onderscheid tussen de levende Christus en datgene wat zondige, gebrekkige mensen over Hem hebben geleerd. De vraag of het geloof dat onze vaders beleden, nu misschien in geheel andere woorden moet worden ingekleed, komt niet bij hen op. Velen zweren bij alles wat in de Bijbel staat, nemen elke 'geschiedenis' als 'waar gebeurd' aan en willen van geen enkele verandering van de tekst horen. De Bijbel houden voor een letterlijk geïnspireerd boek is echter nog iets anders dan Jezus Christus liefhebben, Die het middelpunt van de Bijbel is. Waarom is de gemeente zo bang voor de wetenschap en waarom zijn bij velen de voorgangers verdacht die niet blijven binnen de lijnen, door de Belijdenis getrokken?

Cramer memoreerde in dit verband wat een boerenvrouwje in zijn eerste gemeente (Nederhemert) kort na zijn intrede zei: "Dominee, ik hoop dat je gauw alles zal afleren wat je aan de hogeschool hebt aangeleerd; dan zal je pas goed worden, man." Hoevele gemeentelieden, die nog wel tot de ontwikkelden willen behoren, denken in hun hart hetzelfde! Ze weten niet wat er de laatste vijftig jaar op theologisch gebied is gearbeid en ontdekt. Ze blijven bij hun oude belijdenis, hun oude

bijbelbeschouwing en veroordelen een ieder die aan hun verouderde begrippen raakt. Scherp ging dr. Cramer hiertegen in. "Maar weet dat God mij de meeste zegen heeft geschonken op die arbeid, die in uw midden het meest als ketters wordt veroordeeld. Wat aan de universiteiten wordt geleerd, komt u storen in uw vazige rust en daarom verwerpt gij het, terwijl tal van leidslieden u daarin helpen. Gij wilt alles maar bij het oude laten. En zo is het proces der verstening in volle gang. Christus echter leeft nog. En zoals Hij eertijds tegen Zijn volk optrad om het godsdienstig leven voor verstening te bewaren, hun Tempel neerhaalde, hun Sabbat brak en hun Wet wegwierp, zo slaat Hij ook ons onze Kerk, onze Belijdenis, onze Bijbel uit de hand, opdat wij niet menen rijk te zijn en in armoede sterven ..."

In een 'Hervormingspreek', gehouden op 4 november 1906 in de Kloosterkerk, kwam dr. Cramer terug op wat hij veertien dagen tevoren in de Grote Kerk had gezegd. "Dat woord, toen gesproken, heeft velen verschrikt en sommigen hebben luide geklaagd dat ik hun de Bijbel wilde ontnemen. Laat ik aanstonds zeggen dat deze mening te dwaas is om er lang bij stil te staan ... Ik zie in de Bijbel het van God gegeven genademiddel om ons tot het geloof in Jezus Christus te brengen ... De Bijbel is voor mij Gods Woord van Genesis 1 tot Openbaring 22." Cramer voegde er echter meteen aan toe dat hij een letterlijke inspiratie, een woordelijke ingeving van de Heilige Schrift verwierp. Die theorie was ontwikkeld door de orthodoxe dogmatiek van de zeventiende eeuw. Wat zij deed met de Heilige Schrift, was precies hetzelfde als wat Farizeeën en schriftgeleerden deden met de Wet. Het dogma van de inspiratie was een 'omtuining' (= omheining) van het Woord Gods, die alle werking daarvan belemmerde en verhinderde ... De grond van ons geloof is, aldus Cramer, niet de Bijbel, maar Jezus Christus Zelf. Weliswaar kennen we Hem door de Bijbel, de oorkonde van Gods openbaring, maar dit neemt niet weg, dat elk gedeelte van de Heilige Schrift aan Hem moet worden getoetst. "Hoe dankbaar zou ik zijn wanneer langzamerhand in de gemeente een gezondere opvatting omtrent de Bijbel ingang vond, waardoor een dieper doordringen in de heilswaarheden mogelijk werd. Zolang de gemeente hardnekkig blijft vasthouden aan de oud-protestantse leer der letterlijke inspiratie, is alle verdere ontwikkeling onmogelijk."

Tien jaren lang was dr. Cramer reeds als predikant in Den Haag werkzaam. Tot dusver had hij deze dingen niet op de kansel gebracht, omdat hij eerst het vertrouwen van de gemeente wilde winnen. Nu hij merkte dat de zijns inziens verkeerde bijbelbeschouwing de ontwikkeling van het geloofsleven in de weg stond, kon hij

niet langer zwijgen. "Het Evangelie is er niet om er ons mee op te sluiten binnen de muren van een verouderd en onwaar inspiratiedogma."

Op 18 en 25 november 1906 preekte Cramer in de Willemskerk over *Jezus Christus en het Oude Testament*, respectievelijk *Jezus Christus en het Nieuwe Testament*. Het Oude Testament is volgens hem een verzameling van Israëlitische letterkunde, wetboeken, geschiedkundige, dichterlijke en profetische boeken, daterend uit de achtste tot de tweede eeuw vóór Christus. De grote waarde ervan is dat het Oude Testament ons in het licht van de profetische prediking laat zien Gods leiding met Israël, waardoor Hij het heilsverlangen steeds dieper en krachtiger heeft gemaakt. In dit verband wees Cramer op het belang van de historische kritiek, die van elk bijbelboek de tijd wil bepalen waarin het is geschreven. Pas als alle bijbelboeken ons in de juiste volgorde voor ogen worden gesteld, zien wij duidelijk het steeds breder en dieper worden van de stroom die uitloopt op Christus. Worden de Psalmen minder heerlijk wanneer ze worden geplaatst in de tijd waarin ze thuishoren, namelijk in de eeuwen die aan de komst van Christus onmiddellijk voorafgingen? Verliest de profetie haar waarde wanneer niet Maleachi de laatste is geweest – zodat de profetie vier eeuwen zou hebben gezwegen – maar wanneer na hem nog mannen zijn opgestaan, zoals Joël en de schrijvers van sommige stukken van Jesaja en Zacharia? De eeuwen die onmiddellijk aan de komst van Christus voorafgingen, zijn dus geen zwijgende, donkere, dode eeuwen geweest, maar waren vol van opgewekt godsdienstig leven.

Over het Nieuwe Testament merkte Cramer in zijn preek van 25 november op dat het voor ons het middel moet zijn om ons tot het geloof in Jezus Christus te brengen. Maar het kan noch mag de grond van ons geloof zijn. Het Nieuwe Testament is een verzameling van oud-christelijke letterkunde uit de eerste en tweede eeuw na Christus. De officiële lijst van de geschriften werd op twee kerkvergaderingen aan het einde van de vierde eeuw vastgesteld. De evangeliën willen geen geschiedenis geven in de eigenlijke zin van het woord. In het ene evangelie worden de woorden van de Heer vaak geheel anders weergegeven dan in het andere. Het oud-apostolisch geschrift waarin voornamelijk 'de woorden des Heren' waren opgetekend en waaruit de evangelisten hebben geput, is verloren gegaan. "Van geen enkel woord en van geen enkele daad van Jezus kunnen wij met volkomen zekerheid zeggen: zó heeft Jezus gesproken, dát heeft Hij gedaan", aldus Cramer, die vooral met deze uitlating in de Haagse gemeente een geweldige schok teweegbracht. Zijn uitspraak stond zwart op wit in

het nog in 1906 verschenen boekje "Bijbel" en "Kritiek", waarin de vier preken waren opgenomen.

M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noot

*) Jan Anthony Cramer werd geboren te Charlois op 8 april 1864. Hij studeerde te Groningen en te Utrecht, waar hij in

1889 promoveerde tot doctor in de godgeleerdheid op een proefschrift over *Adr. Heidanus en zijn cartesianisme*. Als predikant stond hij achtereenvolgens in Nederhemert (intrede 1889), Alkmaar (1892) en 's-Gravenhage (11 oktober 1896). In oktober 1921 legde hij de bediening neer in verband met zijn benoeming tot hoogleraar in de kerk- en dogmengeschiedenis aan de universiteit te Utrecht. Dit ambt bekleedde hij tot 1934. Hij overleed te Bilthoven op 5 juli 1952.

Tranen over Zuid-Afrika

Van bevriende zijde ontving ik vanuit Zuid-Afrika per e-mail een artikel uit de *London Sunday Times* dat ik aanvankelijk voor recent hield, maar dat toch niet is. Ook de afzender liet kort daarna weten dat het al wat ouder is. Het bleek geschreven te zijn in 1998, maar heeft op de een of andere wijze de laatste maanden in brede kring opnieuw aandacht gekregen. Vandaar dat het onder mijn aandacht werd gebracht. Want al is het bedoelde artikel al negen jaar oud, het beschrijft de toestand in Zuid-Afrika die in die periode alleen maar is verslechterd.

Het werd geschreven door mevrouw Anne Paton, een Engelse dame die 35 jaar lang in Zuid-Afrika heeft gewoond en de weduwe is van Alan Paton, de man die in 1948 op één slag wereldwijd bekend werd door zijn boek *Cry, the beloved country*, in het Nederlands vertaald onder de titel *Tranen over Johannesburg*. Het boek, waarmee Paton zijn debuut maakte, werd in meer dan 20 talen vertaald. Meer dan 15 miljoen exemplaren werden ervan verkocht en die verkoop loopt nog altijd.

Alan Paton, een blanke Zuid-Afrikaan, werd geboren in 1903 en was in de tijd dat hij het boek schreef dat hem direct beroemd maakte, hoofd van de *Diepkloof-verbeteringskool*, een instituut voor onderwijs en heropvoeding van jeugdige misdadigers. Als gevolg van dit boek ging hij de politiek in en verbond zich aan de Liberale Partij. Hij zette zich in voor de vrijlating van Nelson Mandela en voor een zwarte meerderheidsregering. De dag dat Zuid-Afrika die kreeg, beleefde hij niet, want Paton stierf in 1988. Zijn weduwe echter beleefde de fel begeerde 'omslag' wel, de verkiezingen van 1994, waardoor Nelson Mandela aan de macht kwam. Maar al vier jaar later was het voor haar geen leven meer in Zuid-Afrika onder het zwarte bewind. Zij voelde zich nergens meer veilig. In die vier jaren werden negen vrienden van haar en vrienden van die vrienden vermoord. Zij was bang wanneer zij in haar auto voor een rood verkeerslicht moest wachten, bang in haar beveiligde huis. Eens werd haar auto onder schot genomen, een zwarte man drong haar opzij en nam achter het stuur plaats. Nadat zij een ogenblik daar verstijfd van

angst had gezeten, rukte zij het portier open en ging ervan door. Achteraf begreep zij niet hoe zij dat had kunnen doen. Een andere keer drong men haar woning binnen, zij werd bij de keel gegrepen, bedreigd met een mes, haar mond met sellotape dichtgeplakt, terwijl haar werd gezegd: "Als je gaat schreeuwen, sterf je". Nu had men de handen vrij om waardevolle zaken uit haar huis te stelen. Enkele weken later brak men haar auto open en was haar autoradio verdwenen. Daarna werd met een hamer een ruit van haar huis ingeslagen, het alarm ging af, maar de dieven wisten dat zij wel even tijd hadden om wat van hun gading was af te voeren. Deze en andere ervaringen kon zij niet langer verwerken. Haar eigen belevenissen en de verhalen van anderen over het beroven, onteren en vermoorden van mannen en vrouwen, van kinderen en baby's werden haar te veel. Zij stelde vast dat er meer spanningen tussen de rassen waren dan zij ooit had meegemaakt. De complete anarchie, waaronder het land te lijden had gekregen, deed haar besluiten na 35 jaar terug te keren naar Engeland. Zij schreef daarover in de eerder genoemde courant een artikel, *Waarom ik Zuid-Afrika ontvlucht* ("Why I'm fleeing South Africa"). Enkele maanden geleden verklaarde zij nog helemaal achter dit artikel te staan.

Hoe droevig moet het zijn te leven in land waarin de misdaad welig tiert en niet wordt bestraft, omdat de politie lijdelijk toeziet, de justitie faalt en de regering onder leiding van Thabo Mbeki volkomen incompetent is.

Ook droevig is het vast te stellen dat de Wereldraad van Kerken, die onder druk van wereldconcerns met alle kracht geholpen heeft het blanke bewind ten val te brengen, al jaren in alle talen zwijgt over wat in Zuid-Afrika zich afspeelt. In dit zwijgen hulden zich ook de mensen van het voormalige Werelddiaconaat van de Hervormde Kerk, die beweerden zich in te zetten voor recht en gerechtigheid. Of *Kerk in actie* dit zwijgen eindelijk verbreekt, zal de toekomst leren. Wanneer deze zaken anders zijn zal ik dat graag vernemen en daaraan bekendheid geven.

L.J. Geluk, Rotterdam